

İHYA

İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi
International Journal of Islamic Studies

**İBN HÂLEVEYH'İN EL-MUHTASAR FÎ ŞEVÂZZİ'L-KUR'ÂN ADLI
ESERİ ÇERÇEVESİNDE KIRAATLARA YAKLAŞIMININ
İNCELENMESİ
(DUHÂ-NÂS SÛRELERİ BAĞLAMINDA)**

THE EXAMINATION OF IBN HALAWAYH'S APPROACH TO QIRAAT IN HIS WORK
WHICH IS ENTITLED AL -MUHTASAR FI SHAWAZZ AL-QUR'AN
(IN THE EXAMPLE OF SURAHS AL-DUHA AND AL-NAS)

Nesrişah SAYLAN

Dr. Öğr. Ü. Fırat Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kur'an-ı Kerim Okuma ve Kıraat İlmî
Anabilim Dalı

Assistant Professor, Fırat U., Faculty of Theology, Depart. of Qur'an Reading and
Recitation Science

nsaylan@firat.edu.tr

orcid.org/0000-0002-5805-8630

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 31 Ekim 2019/ 07 October 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 27 Aralık 2019 / 27 December 2019

Yayın Tarihi / Published: 22 Ocak 2020 / 22 January 2020

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Ocak - Bahar/ January – Bahar 2020

Cilt / Volume:6 Sayı / Issue: 1 Sayfa / Pages: 1-15

Öz

Bu çalışmada, İbn Hâleveyh'in (ö. 370/980) *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân* adlı eserinde Duhâ ve Nâs sûreleri arasındaki âyetlerde zikredilen kıraat vecihlerine yaklaşımı tespit edilecektir. İbn Hâleveyh, IV/X. asırda yaşamış âlimlerden biridir. Lügat, nahiv ve kıraat sahalarında derinleşen müellif, bu alanlarla ilgili birçok eser telif etmiştir. Bu eserlerden biri olan *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân*, kıraatler konusunda temel kaynaklardan biridir. Müellif, bu eserde Fâtiha sûresinden Nâs sûresine kadarki âyetlerde geçen şâz kıraatleri nakletmiştir. İbn Hâleveyh, kıraatlerin naklinde genel olarak okuyuşun nispet edildiği kişileri zikretmiştir. O, bu okuyuşlarda Nebî (s.a.s.), sahabe ve tabiûndan nakledilen kıraatleri aktarmıştır. Bunların yanında müellif, aşere kurrâsından olan kıraat âlimlerine ve onların râvilerine nispet edilen şâz okuyuşlara da yer vermiştir. Genel olarak kıraatleri okuyanlara nispet etmekle yetinen İbn Hâleveyh, bazen kıraatlerin tevcihini dilsel hüccetlerle yapmıştır. Müellif, bu bağlamda Arap kelimeleri ve şiiri, sarf ve nahiv kuralları ile lehçelerden faydalanmış; bazen de dil âlimlerinin görüşlerine yer vererek kıraatlerin tevcihini yapmıştır. Müellif, bazen de nakli delillerden Hz. Peygamber'in sözleri ve sahabe okuyuşlarından delil getirerek kıraatlerin tevcihini yapmıştır.

Anahtar kelimeler: Kur'ân, Kıraat, Şâz, İbn Hâleveyh, Duhâ-Nâs.

Abstract

In this study, Ibn Halawayh's approach to the Qiraat angles which were mentioned the verses between Surahs al-Duha and al-Nas will be determine in his work which was named al-Muhtasar fi Shawazz al-Qur'an. Ibn Halawayh is one of the scholar who live in the period of 4th/10th. The author who was deeping in the fields of Wordbook, Syntax and Qiraat was compiled a lot of works with the relevant in this fields. Al-Muhtasar fi Shawazz al-Qur'an which is one of that works is the one of the main sources on the subject of Qiraat. The author was narrated the shazz qiraat which were passed the verses from Surah al-Fatihah to the al-Nas in this work. Ibn Halawayh was alluded the persons who were generally attributed to that reading in the transmission of Qiraat. He was transmitted the Qiraat which were narrated from Prophet(pbuh) , Companion and Successor in this readings. In addition to these the author was gave a place Qiraat scholars of ashare qurras and their narrators which were attributed shazz qiraat to them. The author who was sufficient generally attributed to Qiraat who read them did not any evaluate with the relevant of Qiraat. However; sometimes , Ibn Halawayh who is one of the prominent scholars of Wordbook and Language was inclined to Qiraat with the linguistic angles. In this context, he was benefitted from Arabic Word and Poem, the rules of Grammar and Syntax, Dialects , and sometimes inclined to Qiraat giving a place the opinions of Language Scholars. And sometimes the author was inclined to Qiraat with the naqli proofs giving proof of Prophet's sayings and Companion's reading.

Keywords: Qur'an, Recitation, Shâdhdh, Ibn Halawayh, al-Duha -al-Nas.

Giriş

Tam adı Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh b. Hamdân el-Hemedânî en-Nahvî el-Lugavî olan İbn Hâleveyh, IV/X. asırda yaşamış âlimlerden biridir. Doğum tarihi kesin olmamakla birlikte 290/903 yılıdır.¹ Hemedan'da doğmuş olan ve çocukluk yıllarını da Hemedan'da geçiren İbn Hâleveyh, tahsil maksadıyla h. 314 yılında Bağdat'a gitmiştir. Orada İbn Mücâhid'den (ö. 324/936) Kur'ân ve kıraat; İbn Düreyd (ö. 321/933), Niftaveyh (ö. 323/935), Ebû Bekir İbnü'l-Enbârî (ö. 328/940) ve Ebû Saîd es-Sîrâfî'den (ö. 368/980) nahiv ve edebiyat; Ebû Ömer ez-Zâhid'den (ö. 345/957) lügat; Muhammed b. Muhalled el-Attâr'dan (ö. 331/943) da hadis ilmine dair dersler almıştır.² Daha sonra Halep'e yerleşen İbn Hâleveyh, burada Halep emiri Seyfüddevle (ö.356/967) ve çocuklarına özel ders vermiş ve bu vesileyle onun ilmî şöhreti yayılmıştır.³

İbn Hâleveyh, Arap dilinde otorite, kıraatte mahir, meşhûr ve güvenilir bir âlim olarak tanınmıştır.⁴ Arap dili ve kıraat ilminin yanı sıra, hadis, edebiyat ve diğer birçok ilimde yetkin bir âlim olarak bilinen İbn Hâleveyh'in asıl şöhreti lügat ve nahiv ilimlerinde olmuştur. Nitekim kaynaklarda bu duruma işaret edilerek onun lügat ve nahiv ehlinin büyüklerinden olduğu ifade edilmiştir.⁵

İbn Hâleveyh birçok öğrenci yetiştirmiştir. Nehravânî (ö. 390/1000), Ebû Bekir el-Hârizmî (ö. 383/993), Ebû't-Tayyib b. Galbûn (ö. 389/999), Ebû Fîrâs el-Hamdânî (ö. 357/968) ve Saîd b. Saîd el-Fârikî'yi (ö. 444) onun talebeleri arasında zikretmek mümkündür.⁶

İbn Hâleveyh, İslâmî ilimlerde kendisinden sonrakilere kaynaklık edecek çok değerli eserler kaleme almıştır. Bu eserlerin bir kısmı günümüze kadar ulaşmayıp bunların sadece isimleri bilinmektedir. Günümüze kadar ulaşanların ise bir bölümü ilim dünyasına

¹ Şihâbüddîn Ebû Abdillâh Yâkût b. Abdillâh er-Rûmî el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993), 3: 1030; Ebü'l-Hasen Cemalüddîn Ali b. Yusuf b. İbrâhîm b. Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât 'alâ enbâhi'n-nübât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1406/1986), 1: 359; Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân* thk. İhsan Abbâs, (Beyrut: Dâru Sâdir, 1398/1978), 2: 178; Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali b. el-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*, thk. G. Bergstraesser, (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006), 1: 215; Celâlüddîn Ebû Bekir b. Muhammed es-Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nubât*, thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim, (Beyrut: ts), 1: 529.

² Kemalüddîn Abdurrahman b. Muhammed b. el-Enbârî, *Nüzbetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ*, thk. İbrâhîm Samerrai, (Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985), 230; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 3: 1030-1031; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân*, 2: 178; İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 215; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1: 529; Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Ali el-Hüseynî el-Âmilî Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şî'a*, thk. Hasen el-Emîn, (Beyrut: Dâru't-Taâruf, 1406/1986), 5: 421.

³ İbnü'l-Kıftî, *İnbâhü'r-ruvât*, 1: 360; Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1: 529.

⁴ Süyûtî, *Buğyetü'l-vu'ât*, 1: 529

⁵ İbnü'l-Enbârî, *Nüzbetü'l-elibbâ*, 230; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 3: 1030.

⁶ İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye*, 1: 215; Muhsin el-Emîn, *A'yânü's-Şî'a*, 5: 421; Hüseyin Tural, "İbn Hâleveyh", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999), 20: 15.

kazandırılmıştır. Müellifin eserlerinden bazıları şunlardır: *Kitâbu Şerbi esmâillâh, Kitâbü'l-Mübtedi, Şikâtü'l-'ayn, Kitâbü'l-'Ayn, el-Mesâil, Kitâbü'l-Kirâât, Kitâbü'n-Nebât ve's-Şecer, el-Maksûr ve'l-memdüd, el-Müzekker ve'l-müennes, Kitâbu Leyse, Kitâbu İstikâki İbn Hâleveyh, el-Cümel fi'n-nahv, el-Elifât, el-Bedi' fi'l-kirâati's-seb', Kitâbü'l-Maât, Esmâü'l-esed, Esmâü'l-hayye, er-Râh, el-İsârât, Serbu Maksûreti İbn Düreyd, İstikâkü's-şübûr ve'l-eyyâm, et-Tezkire, Garâibu halki'l-insân, Takfiyetu me'ttefeka lafzühü vabtelefe ma'nâhu.*⁷

İbn Hâleveyh'in kıraat ilmiyle ilgili eserlerinden biri *Mubtasar fi şevâzi'l-Kur'ân*'dir. Müellifin bu eseri, G. Bergstrasser (ö. 1933) tarafından neşredilmiştir.⁸ Daha sonra bu neşre Arthur Jeffery (ö. 1959) İngilizce ve Hellmut Ritter (ö. 1971) de Almanca birer mukaddime yazmışlardır.⁹ Bu eser şâz kıraatler konusunda temel kaynaklardan biridir. Nitekim G. Bergstrasser mukaddimesinde mezkûr eserin bu alandaki eksikliği giderdiğini belirterek şöyle demiştir. “Mütevâtir kıraatler meşhûr okuyuşlardır ki onlar yedi ve on kıraat âliminin okuyuşudur ve onların kıraatleriyle ilgili pek çok kaynak bulunmaktadır. Şâz kıraatler ise bu on kıraatin dışında kalan İbn Mes'ûd (ö. 32/652-53), Übey b. Ka'b (ö. 33/654 [?]), Hasan-ı Basrî (ö. 110/728) ve diğerlerinin okuyuşlarıdır. Dâni'nin (ö. 444/1053) *et-Teyisr fi'l-kirâati's-seb'* ve İbnü'l-Cezerî'nin (ö. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kirâati'l-'aşr* adlı eserlerinin telif edilmesiyle yedi ve on kıraat imamının okuyuşuyla ilgili bilgiler tamamlanmıştır. Şâz kıraatlerle ilgili okuyuşlar ise tefsir, hadis, nahiv, edebiyat ve tarih kitaplarında parça parça yer almıştır ki Zemahşeri'nin (ö. 538/1144) *el-Keşşâfı*, Ebû Hayyân'ın (ö. 745/1344) *Babru'l-mubûl'i*, Şevkânî'nin (ö. 1250/1834) *Fethu'l-kadîr'i* gibi eserler bu kaynaklar arasında zikredilebilir. Ancak bir bütün olarak şâz kıraatleri ele alan en meşhûr kitap İbn Hâleveyh'in *Mubtasar fi şevâzi'l-Kur'ân* adlı eseridir.”¹⁰ Bu özellikleri sebebiyle İbn Hâleveyh'in mezkûr eseri şâz kıraatler konusunda ilmî tertiple sûrelerdeki okuyuşları içeren en meşhûr temel kaynak olma özelliğini taşımaktadır.

⁷ İbnü'l-Enbârî, *Nüzhbetü'l-elibbâ*, 230; Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 3: 1036; İbnü'l-Kıftî, *İnbâbü'r-rivât*, 1: 360. İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-a'yân*, 2: 179; Muhsin el-Emin, *A'yânü's-Şî'a*, 5: 421-422.

⁸ Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemü'l-üdebâ*, 3: 1036;

⁹ Tural, “İbn Hâleveyh”, 20: 15.

¹⁰ Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed b. Hâleveyh, *Mubtasar fi şevâzi'l-Kur'ân min kitâbi'l-bedi'* (Kahire: Mektebetü'l-mütenebbî, ts), 5-7. İbn Hâleveyh'in kıraatleriyle ilgili el-Hücce fi'l-Kirâati's-Seb'a eseri bağlamında yapılmış yüksek lisans çalışması vardır. (Cafer Yıldız, “İbn Hâleveyh'in el-Hücce fi'l-Kirâati's-Seb'a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hüccet Olgusu”, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van, 2016.) Ayrıca onun kıraatleriyle ilgili bir makale de bulunmaktadır. İsmail Güler, “İbn Hâleveyh'in Gramer Açısından Tartışılabilir Kur'ân Kıraatlerine Yaklaşımı”, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, sy. 9, c. 9. 2000.

1. Kıraat Vecihlerini Nakletmede Kullandığı Metod

İbn Hâleveyh, kıraatleri aktarırken çeşitli ifade ve kalıplar kullanmıştır. Bu başlıkta onun kullandığı bu ifade ve kalıpları Duhâ ve Nâs sûreleri özelinde inceleyip kıraatlere yaklaşımı tespit edilecektir. İbn Hâleveyh, kıraatleri naklederken okuyuşu bazen kişilere nispet ederek aktarmıştır. Bu aktarmada “قرأ” (okudu),¹¹ “سمع” (işitti),¹² “روي عن” (rivâyet edilmiş),¹³ “حكي عن” (nakledilmiş),¹⁴ “حكاه” (onu nakletti)¹⁵ ibarelerini kullanmış ve bu ifadeleri bazen kişilere nispet etmiş bazen de okuyanın ismini zikretmeksizin “بعضهم” (bazılarından),¹⁶ “آخرين” (diğerlerinden)¹⁷ şeklindeki zamirlere atıfta bulunmuştur. Ancak müellifin genel olarak kıraatlerin naklinde okuyanlara nispet ederek kişilerin isimlerini zikrettiği tespit edilmiştir. Müellif, bu nakillerin bir kısmında İbn Kesîr (ö. 120/738),¹⁸ Ebû Amr (ö. 154/771),¹⁹ Âsım (ö. 127/745),²⁰ Kisâî (ö. 189/805)²¹ ve Ebû Ca’fer (ö. 130/747-48)²² gibi kıraat-i seb’a ve aşere imamlarının okuyuşlarını aktarmıştır. Ayrıca o, kıraat imamlarından nakilde bulunan râviler arasındaki okuyuş farklarına da değinmiştir. Bu bağlamda örnek olarak Âsım’ın ilk ravisi Ebubekir b. Şu’be (ö. 193/809)²³ zikredilebilir.

Müellif, kıraatleri okuyanlara nispet ederken Nebî’den (s.a.s) atfedilen²⁴ okuyuşlara da yer vermiştir. Bununla beraber Ömer b. Hattâb (ö. 23/644),²⁵ Abdullâh b. Mes’ûd,²⁶ Ebü’d-Derdâ (ö. 32/652-?)²⁷ Übey b. Ka’b,²⁸ Alî b. Ebî Tâlib (ö. 40/661),²⁹ Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88)³⁰ ve Abdullâh b. Zübeyr (ö. 73/692)³¹ gibi birçok sahabe’nin kıraatine yer vermiş ve onlardan nakilde bulunmuştur. Müellif, sahabe kıraatinin yanında birçok tabiûn âlimlerinin okuyuşlarına da atıfta bulunmuştur. Onun kıraat vecihlerini naklederken atıfta bulunduğu

¹¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 178
¹² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 178
¹³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 179.
¹⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 179
¹⁵ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 182.
¹⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 176
¹⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 176.
¹⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 179
¹⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 179.
²⁰ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 180-181.
²¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 176
²² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 180.
²³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 176.
²⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 175.
²⁵ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 176.
²⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 175
²⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 180.
²⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 177.
²⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 178.
³⁰ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 177.
³¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzi’l-Kur’ân*, 176

tabiûn âlimleri şunlardır: Amr b. Meymûn (ö. 74/693),³² Esved b. Yezîd (ö. 75/694),³³ İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702),³⁴ Ebü'l-Cevzâ (ö. 83/702),³⁵ Nasr b. Âsım (ö. 89/708 [?]),³⁶ İbn Ya'mer (ö. 89/708 [?]),³⁷ Sa'îd b. Cübeyr (ö. 94/713),³⁸ Haccâc b. Yûsuf (ö. 95/714),³⁹ Mücâhid (ö. 103/721),⁴⁰ Yahyâ b. Vessâb (ö. 103/721),⁴¹ Ebû Kılâbe (ö. 104/722),⁴² İkrime (ö. 105/723),⁴³ Ebû Recâ (ö. 105/723-24 [?]),⁴⁴ Hasan-ı Basrî,⁴⁵ İbn Ebî İshâk (ö. 117/735),⁴⁶ A'rec (ö. 117/735),⁴⁷ Mâlik b. Dînâr (ö. 131/748'den önce),⁴⁸ A'meş (ö. 148/765),⁴⁹ İsa b. Ömer es-Sekafî (ö. 149/766),⁵⁰ Ebû Hayve (ö. 203/818),⁵¹ İbn Mâlik (ö. 672/1274),⁵² el-Yemânî (ö. ?),⁵³ Ebü's-Semmâl (ö. ?),⁵⁴ Nuaym b. Meysere (ö. ?),⁵⁵ Âmir b. Abdilvâhid (ö. ?),⁵⁶ Cahderî (ö. ?),⁵⁷ İbn Ebî Able (ö. ?),⁵⁸ Muhammed b. Ebî Ma'dân (ö. ?),⁵⁹ Ebû İmrân el-Cûnî (ö. ?).⁶⁰ Ayrıca İbn Haleveyh, kıraatleri naklederken Alî b. Hüseyin (Zeynelâbidîn) (ö. 94/712),⁶¹ Zeyd b. Ali (ö. 122/740)⁶² ve Ca'fer b. Muhammed (ö. 148/765)⁶³ Şiî âlimlerine de atıfta bulunmuştur.

İbn Hâleveyh, Duhâ ve Nâs sûreleri arasındaki kıraat vecihlerini naklederken sahâbe mushaflarına da atıfta bulunmuştur. Onun aktarımına göre “أَرَأَيْتَ الَّذِي يُكَذِّبُ بِالذِّينِ” (el-Mâun

- ³² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 176.
³³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 179
³⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 178
³⁵ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 179
³⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 178
³⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 180
³⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 177
³⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 179
⁴⁰ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 179.
⁴¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 178
⁴² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 182
⁴³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 180
⁴⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 181
⁴⁵ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 177
⁴⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 176
⁴⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 180.
⁴⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 179
⁴⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 180
⁵⁰ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 180.
⁵¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 178
⁵² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 176.
⁵³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 175.
⁵⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 176
⁵⁵ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 177
⁵⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 177
⁵⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 177
⁵⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 178
⁵⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 178
⁶⁰ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 179
⁶¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 177
⁶² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 177
⁶³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 176

107/1) âyetinde geçen “أَرَأَيْتَ” ifadesi Abdullâh b. Mes‘ûd’un mushafında “أَرَأَيْتَكَ” şeklinde “ك” harfiyledir.⁶⁴ Nitekim bu okuyuş birçok kaynakta yer almıştır. Örneğin ilk dönem müfessirlerinden Ferrâ (ö. 207/822), Abdullâh b. Mes‘ûd’un söz konusu kıraatini naklederek bunun sıla konumunda olduğunu ve mana bakımından diğer okuyuşla aynı olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ Taberî (ö. 310/923) de aynı şekilde İbn Mes‘ûd’un okuyuşunda “ك” harfinin sıla olduğunu ve bunun cümleye dâhil olup olmaması arasında bir fark bulunmadığını belirtmiştir.⁶⁶

2. Kıraatleri İşleyiş Metodu

2.1. Sadece Okuyuş Vechini Nakletmesi

İbn Hâleveyh, kıraat vecihlerini naklederken bazen sadece okuyuş vechini aktarmakla yetinmiştir. Bu, onun kıraatlerin aktarımında genel olarak uygulamış olduğu bir metottur. “فَلْيَذُكِّ نَادِيَهُ” (el-Alak 96/17) âyeti bu duruma örnek verilebilir. Onun nakline göre Abdullâh b. Mes‘ûd’un kıraatinde mezkûr âyet “فَلْيَذُكِّ إِلَى نَادِيَهُ” şeklindedir.⁶⁷ Bu konuyla ilgili bir diğer örnek “فَوَسَّطَنَ بِهِ” (el-Âdiyât 100/5) âyetidir. Müellifin nakline göre söz konusu âyet Alî b. Ebî Tâlib, İbn Ebî Leylâ ve İbn Ebî Able’nin kıraatinde “فَوَسَّطَنَ بِهِ” şeklindedir.⁶⁸

2.2. Okuyuştaki Değişimler Hakkında Bilgi Vermesi

İbn Haleveyh, kıraat vecihlerini naklederken, bazen okuyuşlarda ne tür değişimlerin olduğunu izah etmiştir. Müellif, bu bağlamda bazen kıraat vecihlerinden usûl farklılığıyla ilgili değişimleri açıklamıştır. Bu farklılıklardan biri med ile ilgilidir. Örneğin İbn Hâleveyh, “أَلْهَأَكُمُ” (et-Tekâsür 102/1) âyetinde geçen “أَلْهَأَكُمُ” ifadesini İbn Abbâs, Ebû İmrân el-Cûnî, Mâlik b. Dînâr ve Ebü'l-Cevzâ'nın “ءَأَلْهَأَكُمُ” şeklinde med ile okuduklarını nakletmiştir. Kisâ'î'den aktarılan bir rivâyette ise bu ifadenin “ءَأَلْهَأَكُمُ” şeklinde iki hemzeli ve medsiz olduğu

⁶⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâziğ'i'l-Kur'ân*, 181-182.

⁶⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân* (Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1983), 3: 294.

⁶⁶ Ebû Ca'fer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr Taberî, *Câmi'u'l-be'yân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türki, (Kahire: Dâru'l-hicr, 2001), 24: 658. Bu kıraat için ayrıca bkz. Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf 'an bâkâiki ğavâmiğ'i'l-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûbi'l-te'vîl*, thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Alî Muhammed Muavviz, (Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998), 6: 439; Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Lübnan: Dâru'l-fikr, 1981), 32: 111; Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî Ebû Hayyân, *Tefsîru'l-Babri'l-Muhîr* thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Alî Muhammed Muavviz, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1993), 8: 517.

⁶⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâziğ'i'l-Kur'ân*, 176.

⁶⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâziğ'i'l-Kur'ân*, 178. Katâde, İbn Sirîn ve Ebû Recâ'nın okuyuşlarının da bu şekilde olduğu ifade edilmiştir. Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî, *el-Muhtesab fî tebyîni vücûbi şevâziğ'i'l-kirâat ve'l-izâbi anhá*, thk. Alî en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâ'il Şiblî, (Kahire: Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994), 2: 370; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Kurtubî, *el-Câmi' li' ahkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyn limâ tedammenebû mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*, thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin et-Türki, (Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 22: 436.

zikredilmiştir.⁶⁹ Müellifin usûl farklılığıyla ilgili naklettiği bir diğer okuyuş ‘imâle’dir.⁷⁰ Onun aktarımına göre “وَوَجَدَكَ عَائِلًا” (ed-Duhâ 93/7) âyetinde geçen “عَائِلًا” ifadesini İsâ b. Ömer es-Sekâfî imâle ile “عائلا” şeklinde okumuştur.⁷¹ İbn Hâleveyh, ihtilâs⁷² ile ilgili kıraat vecihlerini de nakletmiştir. Nitekim müellif, Ebû Amr’ın “وَأَمْرًا تَهُ” (Tebbet 111/4) ifadesinde geçen hâ zamirini ihtilâs ile okuduğunu nakletmiştir.⁷³ İbn Hâleveyh, ihfâ uygulamasıyla ilgili kıraat ihtilaflarına da yer vermiştir. “مِنْ خَوْفٍ” (Kureyş 106/4) ifadesi, bu konuya örnek verilebilir. İbn Hâleveyh’in aktarımına göre Nâfi’den nakille Müseybî (ö. ?), zikri geçen ifadeyi sakın nûn’dan sonra “خ” harfi geldiği için ihfâ ile okumuştur. İbn Hâleveyh, onun sakın nûn’dan sonra “غ” harfi geldiğinde de ihfâ ile okuduğunu nakletmiştir. Müellif, daha sonra bu konuyla ilgili dil âlimlerinden Sibeveyhî’nin (ö. 180/796) görüşünü naklederek; bu okuyuşun lehçesel farklılıktan kaynaklandığını, bu bağlamda “مُنْخَل” ve “مُنْغَل” ifadelerinin de ihfâ ile okunduğunu aktarmıştır.⁷⁴ Bu okuyuş şekli tefsir kaynaklarında da zikredilmiştir. Nitekim Ebû Hayyân, cumhurun, sakın nûn’dan sonra “خ” harfi geldiğinde sakın nûn’u izhâr ile okuduklarını ancak Nâfi’den rivâyetle Müseybî’nin ihfâ ile okuduğunu aktardıktan sonra o da Sibeveyhî’nin görüşünü naklederek bunun lehçesel farklılıktan kaynaklandığını belirtmiştir.⁷⁵ Zikrettiğimiz örnekte görüldüğü üzere İbn Hâleveyh usûl farklılıklarıyla ilgili med, imâle, ihfâ ve ihtilâs gibi okuyuşları şâz kıraatler kategorisinde ele almıştır.

İbn Hâleveyh, ferş farklılıklarıyla ilgili vecihlere de değinmiştir. Bu bağlamda müellif, bazen ifadenin şeddeli veya şeddesiz okunduğunu belirtmiştir. Nitekim “مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ” (ed-Duhâ 93/3) âyetinde bu durum söz konusudur. Müellif, bu ifadenin Nebî’nin (s.a.s.) kıraatinde şeddesiz olduğunu nakletmiştir.⁷⁶ Bu okuyuş diğer kaynaklarda da zikredilmiştir.⁷⁷

⁶⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 179; Ayrıca bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr el-Kirmânî, *Şevâzî’l-kurâât* thk. Şimrân el-Acelî, (Beyrût: Müessesetü’l-Belâğ, ts), 522.

⁷⁰ Lügatte, bir şeye yönelmek, bir tarafa çekmek anlamına gelen imâle, kıraat ilminde ise harfi telaffuz ederken o harfi dil ucuna veya dilin arkasına meylettirmektir. Cemâlüddin Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisânü’l-‘Arab*, (Kahire: Dâru’l-meârif, 1119), 6: 4309; Nihat Temel, *Kıraat ve Tevid Istılabları* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013), 75.

⁷¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 175. Ayrıca bkz. Kirmânî, *Şevâzî’l-kurâât*, 522.

⁷² İhtilâs kelimesi, çabuk kapmak anlamına gelmektedir. İhtilâs’ın ıstılahtaki manası ise harfin harekesini hafif bir ses ile okumaya denir. Ayrıca hareketin ekserisini telaffuz etmeye de ihtilâs denmektedir. Bunun yanı sıra hareketin üçte ikisini nutk edip üçte birini terk etmeye de denir. Temel, *Kıraat ve Tevid Istılabları*, 72.

⁷³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 182.

⁷⁴ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 181.

⁷⁵ Ebû Hayyân, *Babru’l-mubît*, 8: 516.

⁷⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 175.

⁷⁷ İbn Cinnî, *el-Mubteseb*, 2: 364-365; Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 390; Ebü’l-Bekâ Muhibbüddin Abdullâh b. Hüseyin b. Abdullâh el-Ukberî, *İ’râbü’l-kurââtî’ş-şevâzî*, thk. Muhammed es-Seyyid ‘Azzûz, (Beyrût: ‘Âlemü’l-Kütüb, 1417/1996), 2: 721; Kurtubî, *el-Câmi’ li ahkâmi’l-Kur’ân*, 22: 339; Ebû Hayyân, *Babru’l-mubît*, 8: 480-481.

Ayrıca bu iki okuyuş vechi arasında anlam farkı olduğu da ifade edilmiştir. Buna göre “مَا وَدَّعَكَ” şeklinde şeddeli okunduğunda ayrılan kimsenin vedalaşması gibi “sana veda etmedi” anlamına gelmektedir. “مَا وَدَّعَكَ” okunuşuna göre ise “seni terk etmedi” manasına gelmektedir.⁷⁸ İbn Cinnî (ö. 392/1002), ifadenin şeddesiz kullanımın az olduğunu belirttiikten sonra Sîbeveyhî’den nakille “وَدَّعَ وَذَرَ” ifadelerinin “تَرَكَ” manasında kullanıldığını belirtmiş ve bunu Arap şiiiriyle delillendirmiştir.⁷⁹

İbn Hâleveyh, kelimenin farklı harflerle okunmasıyla ilgili okuyuşlara da yer vermiştir. Bu konuya “إِذَا بُعِثِرَ مَا فِي الْقُبُورِ” (Âdiyât 100/9) âyeti örnek verilebilir. Onun aktarımına göre İbn Mes’ûd “بُعِثِرَ” kelimesini “ح” harfiyle “بُحِثِرَ” şeklinde okumuştur.⁸⁰ Abdullâh b. Mes’ûd’un bu ifadeyi “إِذَا بَحِثَ” şeklinde okuduğu da nakledilmiştir.⁸¹ Ayrıca bu okuyuş sahâbeden Übey b. Ka’b’a da nispet edilmiştir.⁸²

Müellif, hareke farklılığıyla ilgili kıraat vecihlerini de nakletmiştir. Bu bağlamda “خَيْرًا” (ez-Zilzâl 99/7) ile “شَرًّا يَرَهُ” (ez-Zilzâl 99/8) ifadeleri örnek verilebilir. İbn Hâleveyh’in nakline göre İbn Abbâs, Alî b. Hüseyin, Zeyd b. Alî ve Âsım’dan nakille Hârûn (ö. 170/786 civarı); mezkûr âyette geçen “يَرَهُ” ifadesindeki “ي” harfini her iki kelimedede de zammeli olarak “يَرَهُ” şeklinde okumuşlardır.⁸³ Kurtubî (ö. 671/1273), bu ifadeyle ilgili okuyuş vecihlerini kişilere nispet ederek aktardıktan sonra “ي” harfinin zammeli okunuşuna göre anlamın “Allah ona amelini gösterecektir” şeklinde olduğunu belirtmiştir. Ancak Kurtubî, bu okuyuş vecihlerinden “ي” harfinin fethalı okunmasının tercih edildiğini ifade etmiş ve bunun delili olarak da “O gün herkes iyilik türünden ne işlediyse, onu hazırlanmış bulacak”⁸⁴ âyetini göstermiştir.⁸⁵

İbn Hâleveyh, hitab farklılığından oluşan okuyuş vecihlerine de yer vermiştir. Bu bağlamda “كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ ثُمَّ كَلَّا سَوْفَ تَعْلَمُونَ” (Tekâsür 102/3-4) âyetinde geçen “تَعْلَمُونَ” ifadeleri örnek verilebilir. Müellifin aktarımına göre zikri geçen ifadeleri Mâlik b. Dînâr “ي” harfiyle “كَلَّا سَوْفَ يَعْلَمُونَ” şeklinde okumuştur.⁸⁶

⁷⁸ Kurtubî, *el-Câmi’ li abkâmi’l-Kur’ân*, 22: 339.

⁷⁹ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2: 364-365.

⁸⁰ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 178. Bu kıraat için ayrıca bkz. Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 6: 420; Ebû Hayyân, *Babru’l-mubît*, 8: 502.

⁸¹ Kirmânî, *Şevâzî’l-kerâât*, 521

⁸² Kirmânî, *Şevâzî’l-kerâât*, 521;

⁸³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 177-178. Bu kıraat için ayrıca bkz. Kirmânî, *Şevâzî’l-kerâât*, 520; Zemaşşerî, *el-Keşşâf*, 6: 415; Kurtubî, *el-Câmi’ li abkâmi’l-Kur’ân*, 22: 423; Ebû Hayyân, *Babru’l-mubît*, 8: 498.

⁸⁴ el-Âl-i İmrân 3/30

⁸⁵ Kurtubî, *el-Câmi’ li abkâmi’l-Kur’ân*, 22: 423

⁸⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî’l-Kur’ân*, 179. Bu kıraat için ayrıca bkz. Ukberî, *İ’râbü’l-kerââtî’ş-şevâzî*, 2: 738.

2.3. Okuyuşların Hüccetini Zikretmesi

İbn Hâleveyh, kıraatleri naklederken onların hüccetinde bazı deliller kullanmış ve kıraatlerin temellendirmesini bu çerçevede yapmıştır. Bu başlıkta onun kullandığı bu delilleri Duhâ ve Nâs sûrelerindeki kıraat vecihleri örneğinde inceleyeceğiz. Müellif, bazen Hz. Peygamber'in (s.a.s.) sözünden delil getirerek kıraatin hüccetini yapmıştır. Nitekim “قُلْ هُوَ اللَّهُ” (İhlas 112/1) âyetinde bu durum söz konusudur. Onun aktarımına göre Nebî (s.a.s.) söz konusu âyeti “قُلْ” ifadesi olmaksızın “اللَّهُ أَحَدٌ” şeklinde okumuştur. Müellif, Abdullâh b. Mes'ûd ve Übey b. Ka'b'ın okuyuşlarının da bu şekilde olduğunu aktardıktan sonra bu kıraatin tevcihi sadedinde Hz. Peygamber'in sözünden delil getirerek şöyle demiştir: “Hz. Peygamber (s.a.s.) şöyle buyurmuştur: “Kim “اللَّهُ أَحَدٌ” ifadesini okursa onun bu ifadesi Kur'ân'ın tamamına eşittir.”⁸⁷ Görüldüğü üzere İbn Hâleveyh, kıraatin temellendirmesini Allah Resûlü'nün (s.a.s.) sözünden delil getirerek yapmıştır.

İbn Hâleveyh, Arap şiirinden delil getirmek suretiyle de kıraatin tevcihini yapmıştır. Bu bağlamda “وَتَوَاصَوْا بِالصَّبْرِ” (el-Asr 103/3) âyeti örnek verilebilir. Onun nakline göre Ebû Amr bu ifadeyi harekenin nakliyle “بِالصَّبْرِ” şeklinde okumuştur.⁸⁸ Kıraat vechini naklettikten sonra bu durumun benzerinin “أنا جرير كنيته أبو عمرو أضرب بالسيف وسعدي في العَصْرِ” şeklindeki Arap şiirinde olduğunu ifade etmiştir. Nitekim bu beyitte geçen “عَمْرُو” ve “العَصْرِ” ifadeleri harekenin nakliyledir.⁸⁹ İbn Hâleveyh'in naklettiği bu okuyuş kendinden sonraki kaynaklarda kendisine işaret edilerek aktarılmıştır. Örneğin Ebû Hayyân söz konusu ifadeyle ilgili kıraat vechini İbn Hâleveyh'ten nakilde bulunarak aktarmıştır.⁹⁰

İbn Hâleveyh, dil âlimlerinin görüşleriyle de kıraatin hüccetini zikretmiştir. Müellif, bu bağlamda Ferrâ⁹¹ ve Sîbeveyhi⁹² gibi âlimlerin görüşlerinden faydalanmıştır. Sözelimi “وَأَمَّا” (ed-Duhâ 93/11) âyeti bu konuya örnek verilebilir. Müellif, mezkûr âyetle ilgili kıraat vechini Ferrâ'dan nakilde bulunarak aktarmıştır. Onun ifadesine göre Ferrâ, bir kişinin zikri geçen âyeti kendisine “وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ” şeklinde okuduğunu ve onun bu tilavetine karşılık kendisinin mezkûr âyetin “فَحَدِّثْ” lafzıyla okunduğunu söylemiştir. O kişi de “فَحَدِّثْ” ve “فَحَدِّثْ” lafızlarının aynı manada olduğunu ifade ederek kendisine cevap vermiştir.⁹³

⁸⁷ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâziğ'i'l-Kur'ân*, 183.

⁸⁸ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâziğ'i'l-Kur'ân*, 179. Bu kıraat için ayrıca bkz. Ukberî, *l'râbü'l-kirââtü's-şevâziğ*, 2: 740.

⁸⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâziğ'i'l-Kur'ân*, 179.

⁹⁰ Ebû Hayyân, *Bahru'l-mubît*, VIII, 507.

⁹¹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâziğ'i'l-Kur'ân*, 175.

⁹² İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâziğ'i'l-Kur'ân*, 181, 183.

⁹³ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâziğ'i'l-Kur'ân*, 175

Zemahşerî ise Hz. Ali'nin kıraatinde söz konusu âyetin “فَخَبِّرْ” şeklinde olduğunu nakletmiştir.⁹⁴

2.4. Okuyuş Vecihlerinden Ortaya Çıkan Anlam Farklılığını Aktarması

İbn Hâleveyh, kıraatleri naklederken bazen her iki okuyuşun âyetin anlamını değiştirmediklerini ve anlamlarının aynı olduğunu ifade etmiştir. Bu bağlamda “وَوَضَعْنَا عَنكَ” وَوَضَعْنَا عَنكَ وَوَضَعْنَا عَنكَ”⁹⁵ âyeti örnek verilebilir. Müellifin aktarımına göre İbn Mâlik'ten nakledilen rivâyette zikri geçen âyet “وَوَضَعْنَا عَنكَ وَوَضَعْنَا عَنكَ” şeklindedir. İbn Mes'ûd'dan ise mezkûr âyet ile ilgili olarak “وَوَضَعْنَا عَنكَ وَوَضَعْنَا عَنكَ” şeklinde iki okuyuş nakledilmiştir. İbn Hâleveyh, bu okuyuşların hepsinin aynı manada olduğunu belirttikten sonra “جمع جمز” ifadelerinden örnek vererek bu okuyuşlarda da aynı durumun söz konusu olduğunu belirtmiş ve anlamlarının aynı olduğunu ifade etmiştir.⁹⁶ Taberî, söz konusu kıraatın mushafa muhâlif olduğunu belirterek şâz kıraatlerden olduğunu bildirmiştir.⁹⁷ İbn Cinnî de söz konusu âyetle ilgili Enes'den nakledilen rivâyeti aktararak onun bu âyeti “وَوَضَعْنَا عَنكَ وَوَضَعْنَا عَنكَ” şeklinde okuduğu ve ona âyetin “وَوَضَعْنَا” ibaresiyle olduğu söylenilince o, “وَوَضَعْنَا” “وَوَضَعْنَا” kelimelerinin hepsinin aynı anlamda olduğunu çünkü Cebrâil'in (a.s.) Hz. Peygamber'e rahmet âyetini azab; azab âyetini rahmetle karıştırmadığı müddetçe “yedi harf” üzere okumasını emrettiğini ifade etmiştir.⁹⁸

İbn Hâleveyh, kıraat vecihlerini naklederken bazen bu vecihlerden ortaya çıkan anlamı zikrederek âyetin farklı şekillerde yorumlandığını da ifade etmiştir. Bu bağlamda “لِإِيلَافِ قُرَيْشٍ” âyeti örnek verilebilir. İbn Hâleveyh'in nakline göre İkrime zikri geçen âyeti “ل” harfinin fethasıyla “لِإِيلَافِ” şeklinde emir konumunda okumuş ve şöyle demiştir: “Kureyşliler Rum ve Şâm beldelerine kışın ve yazın seyahat ederlerdi. Allah, onlara beytin Rabbine kulluk etmeye alışsınlar ve korkudan emin olsunlar, şeklinde emirde bulunmuştur. Müellif, daha sonra İbn Mücâhid'in görüşünü naklederken bazı kabilelerde söz konusu ifadenin “ل” harfinin fethasıyla emir konumunda olduğunu belirtmiş ve Arap şiirinden örnek vererek bu okuyuşu delillendirmiştir.⁹⁹ Söz konusu ifadeyle ilgili okuyuş veçhini nakleden Kurtubî, mezkûr kıraati İkrime'ye nispet ederek aktardıktan sonra İbn Mes'ûd'un mushafında da bu şekilde olduğunu

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 6: 395.

⁹⁵ el-İnşirâh 94/2.

⁹⁶ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 175.

⁹⁷ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 24: 492.

⁹⁸ İbn Cinnî, *el-Muhtesab*, 2: 367. Ayrıca bkz. Kurtubî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, 22: 356.

⁹⁹ İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'i'l-Kur'ân*, 180-181.

belirtmiştir. Ayrıca Kurtubî, İkrime'nin “لِبِلَافِ قُرَيْشٍ” şeklinde okuyanları ayıpladığını da aktarmıştır.¹⁰⁰

Sonuç

IV/X. asırda yaşamış olan İbn Hâleveyh, lügat ve nahiv ilimlerinde büyük bir âlim olarak şöhret kazanmıştır. Bununla beraber müellif; kıraat, hadis, edebiyat ve diğer birçok ilimde önde gelen âlimlerden biridir. İslâmî ilimlerde kendisinden sonrakilere kaynaklık edecek çok değerli eserler kaleme alan İbn Hâleveyh'in *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân* adlı kitabı şâz kıraatler konusunda temel kaynaklardan birisidir. Müellif, bu eserinde Fâtîha sûresinden Nâs sûresine kadar zikredilen âyetlerle ilgili kıraat vecihlerini nakletmiştir. Bu yönüyle eser o dönemde şâz kıraatler konusunda ilmî tertiple sûrelerdeki okuyuşları içeren en meşhûr temel kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Nitekim bu eserin neşrini yapan G. Bergstrasser bu duruma işaret ederek mütevâtir kıraatlerle ilgili pek çok kaynak bulunduğunu; şâz kıraatlerle ilgili okuyuşların ise tefsir, hadis, nahiv, edebiyat ve tarih kitaplarında parça parça yer aldığını, İbn Hâleveyh'in mezkûr eserinin ise bir bütün olarak şâz kıraatler konusuyla ilgili en meşhûr kitap olduğunu belirtmiştir.

İbn Hâleveyh, *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân* adlı eserinde genellikle okuyuşun nispet edildiği kişileri aktarmıştır. Müellif, bu nakillerin bir kısmında kıraat-i seb'a ve aşere imamlarına ve onlardan nakilde bulunan râviler arasındaki okuyuş farklarına işaret etmiştir. Bununla beraber İbn Hâleveyh; Ömer b. Hattâb, Abdullâh b. Mes'ûd, Ebü'd-Derdâ, Übey b. Ka'b, Alî b. Ebî Tâlib, Abdullâh b. Abbâs ve Abdullâh b. Zübeyr gibi birçok sahabenin kıraatine yer vermiş ve onlardan nakilde bulunmuştur. Müellif, sahabe kıraatinin yanında Amr b. Meymûn, Esved b. Yezîd, İbn Ebî Leylâ, Ebü'l-Cevzâ, Nasr b. Âsım, İbn Ya'mer, Saîd b. Cübeyr ve diğer birçok tabiûn âlimlerinin okuyuşlarına da atıfta bulunmuştur. Bu durum onun aktardığı kıraatleri pek çok isme nispet ettiğini ve naklettiği her bir kıraati kimlerin okuduğunu teker teker saydığını göstermektedir. Bu yönüyle eser şâz kıraatlerin tespitinde önemli bir kaynak niteliği taşımaktadır. Müellif kimi zaman ise okuyanın ismini zikretmeksizin “بعضهم” (bazılarından), “آخرين” (diğerlerinden) şeklindeki zamirlere atıfta bulunmuştur. İbn Hâleveyh, kıraat vecihlerini naklederken bazen sadece okuyuşu aktarmakla yetinmiş bazen de okuyuşlarda ne tür değişimlerin olduğunu izah etmiş; bu bağlamda usûl farklılığıyla ilgili med, imâle, ihtilâs ve ihfâ ile okuyuş vecihlerini aktarmıştır. Müellif, ferş farklılıklarıyla ilgili ise şeddeli veya şeddesiz okumanın yanı sıra isim ve fiillerin farklı harf ve hareketlerle

¹⁰⁰ Kurtubî, *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân*, 22: 498.

okunmasıyla ilgili vecihleri zikretmiştir. Asıl şöhreti lügat ve nahiv ilimlerinde olan İbn Hâleveyh, kıraatleri naklederken onların hüccetinde Arap dilini etkin bir şekilde kullanmıştır. Bu bağlamda müellif; Arap kelimeleri ve şiiri, sarf ve nahiv kuralları, lehçeler gibi dilsel hüccetlerden faydalanarak kıraatlerin tevcihini yapmıştır.

Kaynakça

EBÛ HAYYÂN, Muhammed b. Yûsuf el-Endelüsî (ö. 745/1344). *Babru'l-mubît* (I-VIII). thk. Âdil Ahmed Abdü'l-Mevcûd, Ali Muhammed Muavvîd. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1993.

FERRÂ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd (ö. 207/822). *Me'âni'l-Kur'ân* (I-III). Beyrût: Âlemü'l-kütüb, 1983.

GÜLER, İsmail. "İbn Hâleveyh'in Gramer Açısından Tartışmalı Kur'ân Kıraatlerine Yaklaşımı". Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi 9 (2000).

İBN CİNNÎ, Ebü'l-Feth Osmân b. Cinnî el-Mevsilî (ö. 392/1002). *el-Muhteseb fî tebyîni vücûbi şevâzî'l-kurâat ve'l-izâhi anhá* (I-II). thk. Ali en-Necdî Nâsîf, Abdülhalîm en-Neccâr, Abdülfettâh İsmâil Şiblî. Kahire: Meclisü'l-A'la li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1994.

İBN HÂLEVEYH, Ebû Abdillâh Hüseyin b. Ahmed. *Muhtasar fî şevâzî'l-Kur'ân min Kitâbi'l-Bedî'*. Kahire: Mektebetü'l-Mütenebbî, tsz.

İBN HALLİKÂN, Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed. *Vefeyâtü'l-a'yân ve enbâu ebnâi'z-zamân* thk. İhsan Abbâs, Beyrût: Dâru Sâdır, 1398/1978.

İBN MANZÛR, Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânü'l-'Arab*. Kahire: Dâru'l-Meârif, 1119.

İBNÜ'L-CEZERÎ, Şemsüddîn Ebü'l-Hayr Muhammed b. Muhammed b. Ali. *Gâyetü'n-nihâye fî tabakâti'l-kurrâ*. thk. G. Bergstraesser, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2006.

İBNÜ'L-ENBÂRÎ, Kemalüddîn Abdurrahman b. Muhammed. *Nüzhetü'l-elibbâ fî tabakâti'l-üdebâ*, thk. İbrâhîm Samerrai. Zerka: Mektebetü'l-Menâr, 1405/1985.

İBNÜ'L-KİFTÎ, Ebü'l-Hasan Cemaleddîn Ali b. Yusuf b. İbrâhîm. *İnbâhü'r-ruvât alâ enbâhi'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-'Arabî, 1406/1986.

KURTUBÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li abkâmi'l-Kur'ân ve'l-mübeyn limâ tedammenehû mine's-sünneti ve âyi'l-Furkân*. thk. Abdullâh b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî. Beyrût: Müessesetü'r-Risâle, 2006.

KİRMÂNÎ, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ebî Nasr. *Şevâzî'l-kurâat*. thk. Şimrân el-Acelî, Beyrût: Müessesetü'l-Belâğ, ts.

MUHSİN el-EMÎN, Ebû Muhammed el-Bâkır Muhsin b. Abdilkerîm b. Alî el-Hüseynî el-Âmilî. *A'yânü's-Şî'a*. thk. Hasen el-Emin. Beyrut: Dâru't-Taâruf, 1406/1986.

RÂZÎ, Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb=et-Tefsîru'l-Fabri'r-Râzî*. Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1981.

SÜYÛTÎ, Celâlüddîn Ebû Bekr b. Muhammed. *Buğyetü'l-vu'ât fî tabakâti'l-lugaviyyîn ve'n-nühât*. thk. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrahim. Beyrut: ts.

TABERÎ, Ebû Ca'fer b. Cerîr Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân = Tefsîru't-Taberî*. thk. Abdullâh b. Abdülmuhsin et-Türkî. Kahire: Dâru'l-Hicr, 2001.

TEMEL, Nihat. *Kıraat ve Tecvid İstılabları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2013.

TURAL, Hüseyin. "İbn Hâleveyh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1999.

UKBERÎ, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. Hüseyin b. Abdullâh (ö. 616/1219). *İ'râbü'l-kırââtî's-şevâz* (I-II). thk. Muhammed es-Seyyid 'Azzûz. Beyrût: 'Âlemü'l-Kütüb, 1417/1996.

YÂKÛT el-HAMEVÎ, Şihâbüddîn Ebû Abdillâh b. Abdillâh er-Rûmî. *Mu'cemü'l-üdebâ*. thk. İhsan Abbâs. Beyrut: Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1414/1993.

YILDIZ, Cafer. "İbn Hâleveyh'in el-Hücce fi'l-Kırââtî's-Seb'a İsimli Eseri Bağlamında Yedi Kıraatte Hüccet Olgusu". Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2016.

ZEMAŞERÎ, Ebü'l-Kâsım Cârullâh Mahmûd b. Ömer b. Ahmed. *el-Keşşâf 'an hâkâiki ğavâmi'zî't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvîl fî vücûhi't-te'vîl*. thk. Âdil Ahmed Abdülmevcûd, Ali Muhammed Muavviz. Riyâd: Mektebetü'l-Ubeykân, 1998.